

NA STRAŻY KRÓLA I MIASTA.
KORONNE REGIMENTY GWARDII W LATACH 1775–1794.
CZ. 1: ORGANIZACJA JEDNOSTEK W LATACH 1775–1792

GUARDING THE KING AND THE CITY.
THE CROWN GUARD REGIMENTS IN THE YEARS 1775–1794.
PART 1: THE ORGANIZATION OF UNITS IN THE YEARS 1775–1792

Łukasz Cholewiński

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

e-mail: lukaszczewa1@wp.pl

ORCID: 0000-0002-3680-3783

DOI:10.53264/arxregia/KZ.2022.11.POL

ABSTRACT

The subject of the article is the history of the Crown Guard in the years 1775–1794. The author discusses staff changes in the unit. Particular attention is paid to personnel changes and the number of soldiers. The author also presents the places where the Crown Guard was in service, such as the Royal Castle or Łazienki, which he also believes is important. The issue of drill, training and the quartering of soldiers is discussed. In the case of the Crown Horse Guard Regiment, the problem of purchasing and taking care of horses is considered.

KEYWORDS

guard; army; king; castle; Warsaw

Armia koronna epoki Wettynów i Stanisława Augusta w ostatnich latach cieszy się zainteresowaniem historyków. Badania nad tytułowymi koronnymi regimentami gwardii w epoce saskiej prowadzili Marian J. Lech¹ i Tomasz Ciesielski². Brakuje natomiast opracowania ich dziejów dla epoki stanisławowskiej. Wyjątek stanowi praca Wacława Tokarza wyczerpująco omawiająca udział koronnych regimentów gwardyjskich w insurekcji warszawskiej w dniach 17–19 kwietnia 1794 r.³ Niewielką wartość naukową posiada z kolei tekst Artura T. Wiśniewskiego⁴. Problematyka gwardii obecna jest także w pracach m.in. Konstantego Górskiego⁵, Leonarda Ratajczyka⁶ czy Michała Bąka⁷.

Podstawę źródłową niniejszego tekstu stanowią zbiory archiwalne. Z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie wykorzystano informacje zawarte w Militariach z Jabłonny, Tak zwanej Metryce Litewskiej, Metryce Koronnej i Archiwum Sejmu Czteroletniego. Z zasobów krakowskiego Archiwum Narodowego niezwykle cenne okazały się materiały z Archiwum Młynowskiego Chodkiewiczów oraz zbiory z Biblioteki Ksiąząt Czartoryskich.

W części pierwszej tekstu obejmującej zagadnienie organizacji koronnych regimentów gwardii w latach 1775–1792 poruszony zostanie problem składu etatowego i kadrowego jednostek. Warto również scharakteryzować korpus oficerski pod względem pochodzenia i wcześniejszej kariery wojskowej. Ciekawym zagadnieniem wydaje się także rodzaj pełnionej służby u boku króla Stanisława Augusta.

Regimenty gwardii powołano uchwałą Sejmu Niemego z 1717 r. na bazie funkcjonujących do tej pory oddziałów gwardyjskich. Ich powstanie związane było z odebraniem królowi Augustowi II władzy nad jednostkami wojskowymi. Monarcha dążył zatem do stworzenia jednostek autoramentu cudzoziemskiego podległych tylko jemu⁸.

Również kadrę dowódczą władca dobrał spośród oficerów oddanych tronowi. Szefem Regimentu Gwardii Pieszej Koronnej w 1717 r. został feldmarszałek saski Jakub Henryk Flem-

¹ M.J. Lech, *Regimenty gwardii w Warszawie 1717–1764*, „Rocznik Warszawski”, t. 3, 1962, s. 108–123.

² T. Ciesielski, *Struktura narodowościowa kadry oficerskiej autoramentu cudzoziemskiego armii koronnej w latach 1717–1763 (prolegomena)*, w: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole: Wydawnictwo DiG, 2008, s. 541–559; *idem*, *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.

³ W. Tokarz, *Insurekcja warszawska (17 i 18 kwietnia 1794 r.)*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1934.

⁴ Tekst nie wnosi żadnych nowych ustaleń szczególnie do tematu udziału gwardzystów w wydarzeniach insurekcji warszawskiej. Dodatkową trudność w odbiorze stanowi chaotyczny układ akapitów, zob. A.T. Wiśniewski, *Gwardia Królewska w Powstaniu Kościuszkowskim 1794*, „Kultura i Historia”, 2019, nr 35, s. 60–73.

⁵ K. Górski, *Historia piechoty polskiej*, Kraków: Nakładem Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893; *idem*, *Historia jazdy polskiej*, Kraków: Nakładem Spółki Wydawniczej Polskiej, 1894.

⁶ L. Ratajczyk, *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788–1792*, Warszawa: Wydawnictwo MON, 1975.

⁷ M. Bąk, *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 1: Teoria*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim: Napoleon V, 2013, s. 213–244; *idem*, *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 2: Rok funkcjonowania i upadek nowego systemu władzy wojskowej*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 3, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim: Napoleon V, 2014, s. 143–170.

⁸ Lech, *op.cit.*, s. 109.

1. Zygmunt Vogel, *Widok kordegardy koszar Gwardii Konnej Koronnej*, ok. 1786, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.11264 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *View of the Guardhouse of the Crown Horse Guards*, c. 1786, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11264 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

ming. Zastąpił go w 1729 r. wojewoda ruski książę Aleksander August Czartoryski⁹. Sama jednostka należała do największych w armii koronnej doby saskiej. Składała się ze sztabu i 2 batalionów liczących po 12 kompanii. W regimencie służyć miało 1888 żołnierzy, jednak takiej liczby nie udało się osiągnąć. W 1720 r. służbę pełniło ok. 1720 żołnierzy. W kolejnych latach liczba wahała się od 1882 wojskowych (lata 20. XVIII w.) do zaledwie 1460 (1762). Wpływ na to miało kilka czynników, takich jak zmiany organizacyjne czy problemy finansowe jednostki, które szeroko omówił Ciesielski¹⁰.

Szefem drugiego z regimentów, tj. Regimentu Dragońskiego Gwardii Koronnej, także został w 1717 r. Jakub Henryk Flemming. Zmiana na tym stanowisku nastąpiła dopiero w 1753 r., kiedy godność tę objął generał lejtnant Hieronim Lubomirski. Zastąpił go w 1761 r. brat przyszłego króla Kazimierz Poniatowski¹¹. Zgodnie z etatem z 1717 r. regiment miał liczyć 721 żołnierzy, jednak już w 1719 r. w nowym etacie zredukowano liczbę do 637 osób i 629 koni. Kolejna zmiana etatowa zaszła w 1753 r. Nowy regulamin zredukował liczebność regimentu do

⁹ W. Konopczyński, *Czartoryski Aleksander August (1697–1782)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938, s. 272.

¹⁰ Ciesielski, *Armia koronna...*, s. 308–312.

¹¹ Lech, *op.cit.*, s. 109.

2. Zygmunt Vogel, *Widok nowego pawilonu koszar Gwardii Pieszej Koronnej*, 1786, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.11273 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *View of the New Pavilion of the Barracks of the Crown Foot Guards*, 1786, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11273 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

548 wojskowych i 542 koni. Jak zauważył Ciesielski, wyczerpująco omawiając organizację i finanse jednostki, rzeczywisty jej stan tylko nieznacznie odbiegał od etatowego¹².

Reforma armii koronnej i litewskiej rozpoczęła się po śmierci Augusta III w 1763 r. Już w następnym roku sejm konwokacyjny kierowany przez Familię Czartoryskich powołał do życia Komisję Wojskową Koronną. Zaczęła ona wraz ze Stanisławem Augustem program reform armii koronnej, przerwany przez wybuch w 1768 r. konfederacji barskiej. Dla poruszanego tutaj tematu istotne było wydanie przez Komisję pierwszego regulaminu dla regimentów dragońskich. Niestety, ze względu na brak oryginału trzeba opierać się na ustaleniach Górskiego, który podał, że na szwadron składały się 3 kompanie, a ponieważ regiment tworzyło 6 kompanii, to formowały one 2 szwadrony. Liczba konnych gwardzistów w jednostce podniesiona została do 645 żołnierzy mających do dyspozycji 636 koni. Sztab liczyć miał 34 osoby, którym przysługiwało 20 koni¹³.

Konfederacja barska i I rozbiór Rzeczypospolitej doprowadziły armię kraju do stanu ruiny. Niektóre oddziały zupełnie utraciły ekonomiczne podstawy bytu ze względu na stratę ziem, z których były finansowane. Sytuacja wymagała więc szybkich działań. W wyniku przeprowadzonej reformy armii koronnej i litewskiej 4 regimenty gwardii (2 koronne i 2 litewskie) podlegały odtąd hetmanowi wielkiemu koronnemu Franciszkowi Ksaweremu Branickiemu, który zgodnie

¹² *Ibidem*, s. 111–112; Ciesielski, *Armia koronna...*, s. 280–284.

¹³ Konstanty Górski dokładnie omówił także przebieg musztry regimentów dragońskich, zob. Górski, *Historia jazdy...*, s. 150–151.

z założeniami dzielił władzę nad nimi z komisjami wojskowymi Koronną i Litewską¹⁴. Według szczegółowego etatu armii koronnej sporządzonego przez hetmana składający się z 15 kompanii (12 fizylierskich i 3 grenadierskich) Regiment Gwardii Pieszej Koronnej miał liczyć 1824 żołnierzy, a złożony z 8 kompanii Regiment Dragoński Gwardii Koronnej – 632 żołnierzy¹⁵.

Konstytucje z lat 1773–1775 utrzymały się do kolejnego sejmiku, który odbył się w 1776 r. Było to wynikiem zaostrej się walki politycznej w państwie. Sejm ten wyraźnie wzmocnił pozycję nowo powołanej Rady Nieustającej i podległego jej Departamentu Wojskowego. Zlikwidował komisje wojskowe i ostatecznie pozbawił hetmanów władzy nad wojskiem. Wzmocnił pozycję króla, przywracając mu komendę nad 4 regimentami gwardii¹⁶. Regiment Gwardii Pieszej Koronnej zaliczono do regimentów pieszych, zmniejszając jego etat do 1539 głów¹⁷. Zredukowano także do 359 wojskowych etat Regimentu Gwardii Konnej Koronnej¹⁸.

Do regimentów gwardii w latach 1775–1794 w armii koronnej należały, jak wspomniano, dwie jednostki wojskowe: Regiment Gwardii Pieszej Koronnej (dalej: RGPK) i Regiment Gwardii Konnej Koronnej (dalej: RGKK) zaliczony do jednostek kawalerii po przeformowaniu go z regimentu dragońskiego¹⁹.

ORGANIZACJA REGIMENTU GWARDII PIESZEJ KORONNEJ

Szefem RGPK od 1 czerwca 1729 r. był książę August Aleksander Czartoryski. Funkcję tę sprawował do śmierci 4 kwietnia 1782 r.²⁰ Kilka dni później, 9 kwietnia 1782 r., nowym szefem został królewski bratanek podstoli Wielkiego Księstwa Litewskiego Stanisław Poniatowski. Dymisję otrzymał 16 stycznia 1790 r.²¹ Jeszcze tego samego dnia Stanisław August powierzył szefostwo swojemu kolejnemu bratankowi – księciu generałowi majorowi Józefowi Poniatowskiemu²².

¹⁴ PAN Biblioteka Kórnicka, sygn. 833, *Konstytucja o Komisji Wojskowej*, s. 12.

¹⁵ *Volumina Legum*, Petersburg: J. Ohryzko, 1860, t. 8, s. 100; Bąk, *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 2...*, s. 232–233.

¹⁶ *Powinności y Władza Departamentow w Radzie przy Boku Naszym Nieustającej, oraz tłumaczenie obojętności Prawa 1775. Ustawy teyże Rady*, w: *Konstytucje Seymu Ordynaryjnego Warszawskiego Roku MDCCCLXXVI*, Warszawa 1776, s. 3–4; E. Rostworowski, *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957, s. 55; M. Siciński, *Reorganizacja jazdy narodowej w pierwszych latach działalności Departamentu Wojskowego Rady Nieustającej 1775–1778 (utworzenie brygad kawalerii narodowej)*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 8, 2005, s. 246.

¹⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Tak zwana Metryka Litewska (dalej: Tzw. ML), sygn. 76/VII, *Etat regimentów piechoty wojska koronnego z 1776 roku*, [b.p.].

¹⁸ Bąk, *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 2...*, s. 163.

¹⁹ Jako regiment dragoński RGKK pojawił się jeszcze w aktach sejmowych z 1778 r., zob. AGAD, Zbiór Popielów (dalej: ZP), sygn. 112, *Stan Wojska Koronnego podług ostatniej lustracji w roku terażniejszym 1778, przed sejmem ekspedjowaney*, [b.p.]. W kolejnych latach zaliczany był już do jednostek jazdy, gdzie występował obok brygad kawalerii narodowej, zob. np. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (dalej: B Oss.), sygn. 11918/ III, *Stan Wojska na Sejm Walny Ordynaryjny Warszawski 1782 roku*, s. 45.

²⁰ Konopczyński, *op.cit.*, s. 272; *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794: spisy*, cz. 3: *Piechota*, opr. M. Machynia, C. Szrednicki, Kraków: Księgarnia Akademicka, 1998, s. 5.

²¹ *Oficerowie wojska koronnego...*, s. 5.

²² AGAD, Metryka Koronna, sygn. 94, *Patent na szefostwo Regimentu Gwardyi Pieszey Koronnej dnia 16 stycznia 1790 roku wydany*, s. 80; *Oficerowie wojska koronnego...*, s. 5.

Zgodnie z etatem służbę w jednostce pełniło dwóch pułkowników. Od 1767 r. rangę pierwszego pułkownika posiadał do śmierci 3 lipca 1780 r. generał major Karol Fryderyk Coccei. Wcześniej służył przez 20 lat w armii pruskiej jako kapitan i adiutant królewski. Następnie 3 lata spędził w armii hanowerskiej w randze podpułkownika²³. Awans po nim uzyskał 29 maja 1782 r. August Ulmitz²⁴. Stało się to jednak po prawie dwuletnim wakacie. Kolejny wakat nastąpił, kiedy Ulmitz zmarł 19 czerwca 1787 r. Nowego pułkownika Ernesta Keyserlinga patentowano dopiero 4 stycznia 1790 r.²⁵ 17 maja 1792 r. po 34 latach służby poprosił on monarchę o zgodę na dymisję, argumentując: „uważając osłabione siły zdrowia mego suplikuje abyś królu najjaśniejszy przez wzgląd na ciągłe zasługi moje rozkazał mnie spłacić i od dalszej służby uwolnić”²⁶. Problemy nie występowały natomiast w obsadzie drugiego pułkownika. Od 4 września 1770 r. ranga należała do Franciszka Hiża, który w regimencie służył od 1731 r. W dniu jego „nagłej” śmierci 21 stycznia 1780 r. patent otrzymał Franciszek du Laurans, który służbę rozpoczął w saskim korpusie kadetów, gdzie przebywał przez 2 lata. W RGPK służył od 1 grudnia 1739 r.²⁷ W piśmie z 16 lipca 1783 r. prosił króla o zwolnienie ze służby ze względu na zły stan zdrowia²⁸. Niestety, zmarł 10 października 1783 r., zanim otrzymał dymisję. Po jego śmierci 30 grudnia patent przyjął Jan Hiż, który pozostał w randze do wybuchu powstania kościuszkowskiego²⁹.

Etat przewidywał również pełnienie służby przez dwóch podpułkowników. W latach 70. XVIII w. rangę posiadali Wilhelm Hiż służący w jednostce od 15 sierpnia 1746 r.³⁰ oraz Antoni Gzowski (1778–1782), który w 1782 r. po 46 latach na stanowisku zwrócił się z prośbą do Stanisława Augusta o zgodę na odejście z armii, tłumacząc: „obciążony wiekiem [...] umyśliłem ostatnie dni życia mego na wsi spokojnie przepędzić”. Z racji, że w trakcie konfederacji barskiej zgodnie z królewskim rozkazem dwukrotnie wybierał żołąd dla regimentu, znalazł się w niełasce u okolicznej szlachty. Stąd obawiał się, że kiedy przestanie go bronić autorytet monarchy, zostanie narażony na ataki antykrólewskiej opozycji. Prosił więc o dalszą protekcję³¹. Kolejnymi osobami z rangą podpułkownika byli: Jan Hiż (1782–1783), Jan Stettner (1783–1792), Franciszek du Laurans (1776–1780), August Ulmitz (1780–1782), Ernest Keyserling (1782–1790), Jan Brodowski (od 4 stycznia 1790 do 1794). Służbę w jednostce zgodnie z etatem pełnić powinno również 3 majorów, 26 kapitanów, regimentskwatremistrz, audytor, 38 poruczników, 17 podporuczników i 28 chorążych³².

Według zachowanego w Tak zwanej Metryce Litewskiej projektu z 1776 r. regiment miał składać się z 1675 żołnierzy, a jego budżet roczny wynosić 632 703 złotych polskich 25 groszy.

²³ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów (dalej: AMCh), sygn. 1134, *Ranglista starszeństwa wszystkich sztabów i ober oficerów*, [b.d.], k. 7.

²⁴ *Oficerowie wojska koronnego...*, s. 5.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ ANK, AMCh, sygn. 1134, płk E. Keyserling do Stanisława Augusta, Warszawa, 17 V 1792 r., k. 705.

²⁷ *Ibidem*, sygn. 1134, *Ranglista starszeństwa...*, k. 7.

²⁸ *Ibidem*, płk F. du Laurans do Stanisława Augusta, [b.m.], 16 VII 1783 r., k. 267.

²⁹ *Oficerowie wojska koronnego...*, s. 5.

³⁰ ANK, AMCh, sygn. 1134, *Ranglista starszeństwa...*, k. 7.

³¹ *Ibidem*, ppłk A. Gzowski do Stanisława Augusta, [b.m.], 24 V 1782 r., k. 245.

³² *Volumina Legum...*, s. 100; *Oficerowie wojska koronnego...*, s. 3.

Jak wspomniano, etat jednostki ustalony na sejmie w 1776 r. liczył 1539 ludzi. Tym samym gdyby został przyjęty, byłby większy od obowiązującego o 136 żołnierzy, głównie szeregowych³³.

Regiment Gwardii Pieszej Koronnej dzielił się na dwa rodzaje kompanii: muszkieterskie i grenadierskie. W skład jednej kompanii muszkieterskiej zgodnie z etatem powinien wchodzić kapitan, porucznik, chorąży, 2 sierżantów, furier, 3 kaprali, balwierz, 2 doboszy i 43 szeregowych. Kompanię grenadierską tworzył kapitan, porucznik, podporucznik, 2 sierżantów, furier, 3 kaprali, balwierz, fajfer, 2 doboszy i 43 szeregowych³⁴.

W grudniu 1776 r. w RGPK służbę pełniło 57 oficerów, 130 podoficerów, 4 fajfrów, 45 doboszy i 1102 szeregowych, łącznie 1312 żołnierzy. Do wypełnienia etatu brakowało więc aż 227 osób³⁵. W 1778 r. wykazano 1333 żołnierzy³⁶, a w 1782 r. – 1458³⁷. W 1784 r. służyło już 1556 mężczyzn, a budżet roczny wynosił 743 497 złotych polskich 20 groszy³⁸. Dostrzegalny wzrost liczby żołnierzy wynikał z poprawienia się sytuacji ekonomicznej jednostki i prowadzonego werbunku, o czym będzie mowa dalej. Taką też liczebność utrzymał etat z 1785 r.³⁹ oraz kolejne etaty 100 tys. i 60 tys. wojska przyjęte na Sejmie Czteroletnim⁴⁰.

Czynną służbę w RGPK pełniło jednak mniej żołnierzy niż zakładał etat, co było spowodowane chorobami, urlopami czy karami aresztu za popełnione przewinienia. Tym samym w marcu 1786 r. służyło 62 oficerów, 126 podoficerów, 24 balwierzy, 4 fajfrów, 39 doboszy i 1063 szeregowych, co daje razem 1318 osób⁴¹. Z kolei w okresie reform sejmowych, np. we wrześniu 1790 r., czynną służbę pełniło jeszcze mniej żołnierzy: 41 oficerów, 122 podoficerów, 24 balwierzy, 3 fajfrów 41 doboszy i 948 szeregowych, czyli łącznie 1179 wojskowych⁴².

Wyznaczona dla regimentu jeszcze w 1767 r. płaca wynosiła 689 985 złotych polskich 21 groszy. W 1775 r. brakowało jednak w kasie regimentowej 188 514 złotych polskich 9 groszy. Stąd środki finansowe miały jedynie pokrywać lenungi, traktament, koszty zakupu wielkiego i małego munduru oraz kredy i pudru dla żołnierzy, napraw broni, leczenia i werbunku. Brakowało natomiast funduszy na nabycie nowej broni, lederwerków, amunicji, rekwizytów polowych, kołder i sienników do lazaretu⁴³.

³³ AGAD, Tzw. ML, sygn. 75/VII, *Projekt komputu wojska koronnego w iakowym być może y z wielu głów*, s. 140.

³⁴ ANK, AMCh, sygn. 1134, *Płaca roczna Regimentu Gwardyi Pieszej Koronnej zaczynać się mająca 1 Marty 1777 roku*, k. 25.

³⁵ *Ibidem*, *Tabela Regimentu Gwardyi Pieszej Koronnej Jego Kr. Mości y Rzeczypospolitej dwóch batalionów pro mense decembri roku 1776*, k. 1.

³⁶ AGAD, ZP, sygn. 112, *Stan Wojska Koronnego podług ostatniej lustracji w roku terażniejszym 1778, przed sejmem ekspediowanej*, [b.p.].

³⁷ B Oss., sygn. 11918/ III, *Stan Wojska na Sejm Walny Ordynaryjny Warszawski 1782 roku*, s. 45.

³⁸ AGAD, Tzw. ML, sygn. 92/VII, *Summariusz komputu y płacy Wojska Koronnego anno 1784*, s. 75.

³⁹ Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (dalej: B PAU PAN), sygn. 175, *Etat wojska koronnego z 1785 r.*, s. 3.

⁴⁰ Ratajczyk, *op.cit.*, s. 65–66, 76–78.

⁴¹ ANK, AMCh, sygn. 1134, *Tabella Regimentu Gwardyi Pieszej Koronnej J. Kr. Mości Rzeczypospolitej trzech batalionów w końcu miesiąca marca 1786 roku, Extrakt ludzi codziennie w powinności znajdujących się w grudniu 1776 roku*, k. 141.

⁴² *Ibidem*, *Tabella Regimentu Gwardyi Pieszej Koronnej na końcu miesiąca września 1790 roku*, k. 241.

⁴³ *Ibidem*, *Nota Regiment Gwardyi Pieszej Kor. Przez regulamen 1767 roku na głów 1822 ustanowiony roczną miał płacę*, k. 13.

3. Zygmunt Vogel, *Koszary Gwardii Pieszej Koronnej, I*, 1786, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.11265 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *Barracks of the Crown Foot Guards, I*, 1786, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11265 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

Suma wyznaczona na RGPK w etacie z 1776 r. nadal nie wystarczała na opłacenie nowych mundurów dla podoficerów. Oficerowie potrzebowali też środków na zakup kołder i sienników do lazaretu, pułkownicy zaznaczali jednocześnie, że jednostka kwaterowała w koszarach, a nie na kwaterach. Stąd ich wyposażenie całkowicie spadało na regiment. Brakowało również funduszy na amunicję. Dużym obciążeniem finansowym było także utrzymanie inwalidów i żołnierzy, którzy ze względu na wiek nie mogli już pełnić czynnej służby. Z tego powodu Stanisław August, który odzyskał władzę nad jednostką, zobowiązał się dokładać do jej utrzymania z własnej kasy. Roczne wsparcie wynosić miało 14 861 złotych polskich⁴⁴. Na taki dodatek nie mogły liczyć jednostki liniowe, które pełniły służbę poza Warszawą. Musiały się one często samodzielnie borykać z problemami finansowymi jak np. regimenty piechoty z Dywizji Wielkopolskiej⁴⁵.

Pomimo królewskiego wsparcia pułkownik Franciszek du Laurans zwracał w 1783 r. uwagę na broń, która wymagała wymiany. Nadal brakowało środków na lederwerki i rekwizyty polowe oraz utrzymanie żołnierzy niezdolnych do służby ze względu na wiek⁴⁶. Sytuacja finansowa

⁴⁴ *Ibidem*, Na rozkaz najjaśniejszego króla Imci ekstrakt z ad interymowego Regulaminu ułożonego w roku 1776, k. 221.

⁴⁵ Zob. więcej Ł. Cholewiński, *Dywizja Wielkopolska w latach 1775–1794*, Częstochowa 2019, s. 158–170 (praca doktorska, mps).

⁴⁶ ANK, AMCh, sygn. 1133, *Raport Wilhelma de Laurans z 29 lipca 1783 roku*, k. 271 r.–271 v.

4. Zygmunt Vogel, *Widok koszar Gwardii Pieszej Koronnej, II*, ok. 1786, Muzeum Narodowe w Warszawie, Rys. Pol.11266 MNW. Fot. © Wilczyński Krzysztof / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *View of the Barracks of the Crown Foot Guards, II*, c. 1786, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11266 MNW. Photo © Wilczyński Krzysztof / National Museum in Warsaw

jednostek w latach 80. XVIII w. stopniowo się jednak poprawiała, co ułatwiało służenie w wojsku, a wynikało ze stabilizacji finansowej państwa⁴⁷.

ORGANIZACJA REGIMENTU GWARDII KONNEJ KORONNEJ

Szefem RGKK przez cały opisywany okres był podkomorzy koronny generał lejtnant Wincenty Potocki. Patent otrzymał 6 grudnia 1773 r.⁴⁸ Z braku informacji źródłowych trudno ocenić, czy angażował się w służbie. Z opinii kapitana Dionizego Poniatowskiego wynika, że były z tym problemy: „od początku szefostwa J. W. podkomorzego koronnego wiadomo samemu Panu Naszemu miłościwemu rzadka tegoż szefa tu przytomność, która by go mogła interesować do regimentu z wejrzeniem w nasze dolegliwości”⁴⁹.

Etat jednostki przewidywał służbę jednego pułkownika. Od 1766 r. rangę tę posiadał Henryk Lettow. Służbę w regimencie rozpoczął jako kadet w 1746 r.⁵⁰ Obowiązki pełnił do 1782 r., kiedy zwrócił się do króla o zgodę na zwolnienie ze stanowiska i możliwość zabrania ze sobą konia. Jego prośba została przyjęta i 19 lutego 1782 r. dostał dymisję. Otworzyła ona drogę do

⁴⁷ Cholewiński, *op.cit.*, s. 169–170.

⁴⁸ *Oficerowie wojska koronnego 1777–1794: spisy*, cz. 1: *Sztaby i kawaleria*, opr. M. Machynia, C. Szrednicki, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002, s. 349.

⁴⁹ ANK, AMCh, sygn. 1135, kpt D. Poniatowski do Stanisława Augusta [b.d.m.], [b.p.].

⁵⁰ *Ibidem*, sygn. 1136, *Regestr starszeństwa w Regimencie Gwardii Konnej Koronnej*, k. 1.

awansu dla podpułkownika Józefa Hoffmana, który prosił Stanisława Augusta, aby po odejściu Lettowa jemu oddał pułkownikostwo⁵¹. Tak też się stało, ponieważ jeszcze w dniu ustąpienia poprzednika otrzymał patent. Na stanowisku służył do 19 czerwca 1792 r., kiedy sam złożył dymisję. Jeszcze tego samego dnia patentowany został Dionizy Poniatowski. Oficer ten z jednostką związany był od marca 1755 r., gdy rozpoczął służbę jako kadet⁵².

Etat przewidywał dwóch podpułkowników w regimencie. Jednak po awansie Hoffmana na stanowisku pozostawał tylko jeden. Hoffman proponował, aby w RGKK wprowadzić właśnie takie rozwiązanie, co poparł odchodzący ze służby Lettow, który wyraził dodatkowo swoją opinię na prośbę samego Stanisława Augusta. Oficer uznał, że drugi podpułkownik nie jest potrzebny, a żołd można przeznaczyć na inne cele w jednostce. Okazja ku temu pojawiła się wraz z jego prośbą o dymisję i staraniami Hoffmana o pułkownikostwo⁵³. W latach 1775–1794 rangę posiadali jeszcze: Józef Gordon (1775–1780), zaczynający służbę w saskim korpusie kadetów⁵⁴, Ludwik Dębicki (1780–1783), Aleksander Huisson (1783–1790), Michał Lantau (1790–1792), Ignacy Poświatowski (od 24 kwietnia 1792). Służyć w jednostce powinno także zgodnie z etatem: 2 majorów, 9 kapitanów, berajter, czyli ujeżdżacz koni, regimentskwatremistrz, audytor, 8 poruczników i 8 chorążych⁵⁵.

Przed sejmem w 1776 r. RGKK miał liczyć 359 głów i 164 konie, a jego płaca roczna – wynosić 328 474 złotych polskich⁵⁶. Z zachowanego projektu komputu wynika, że w nowym etacie uchwalonym na sejmie w 1776 r. planowano utworzyć lejbre Regiment gwardii konnej z 400 żołnierzami i budżetem w kwocie 305 747 złotych polskich 25 groszy⁵⁷. Jednostka na tymże sejmie nie powstała, a przed kolejnym w 1778 r. wykazano 322 żołnierzy. Dwa lata później w czynnej służbie znajdowało się 22 oficerów, 8 wachmistrzów, 8 trębaczy, 4 felczerów, 168 szeregowych, czyli łącznie 210 osób⁵⁸. Kolejne zmiany przyniósł etat z 1 września 1783 r. Regiment składający się z 8 kompanii miał liczyć w 5 kompaniach 55 głów, a w 3 kolejnych – 56 głów. Wielkość sztabu ustalono na 23 żołnierzy. Do jego dyspozycji etat przewidywał 8 koni, a w kompaniach – po 53 konie. Łącznie więc RGKK był zaplanowany na 466 żołnierzy i 432 konie. W 1784 r. służbę pełnić miało już 465 żołnierzy, a płaca roczna wynosiła 471 900 złotych polskich⁵⁹. Kolejny etat armii koronnej z 1785 r. utrzymał liczbę 466 głów w regimencie⁶⁰.

Niewiele wiadomo na temat finansów jednostki. Dopiero w 1789 r. fundusz ekstraordynaryjny wynoszący 2000 złotych polskich przeznaczony na cele nieprzewidziane w etacie miał być powiększony o 400 złotych polskich względem obecnego. Z tego funduszu utrzymywana była

⁵¹ *Ibidem*, sygn. 1135, płk J. Hoffman do Stanisława Augusta, [b.m.], 22 XI 1781 r., k. 74.

⁵² *Ibidem*, sygn. 1136, *Regestr starszeństwa w Regimencie Gwardii Konnej Koronnej*, k. 1.

⁵³ *Ibidem*, sygn. 1133, *Nota pułkownika Henryka Lettowa do Stanisława Augusta*, [b.d.], k. 83.

⁵⁴ *Ibidem*, sygn. 1136, *Regestr starszeństwa w Regimencie Gwardii Konnej Koronnej*, k. 1.

⁵⁵ Bąk, *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 2...*, s. 163.

⁵⁶ AGAD, Tzw. ML, sygn. 147/IX, *Kapitulacja komputu i wojska koronnego anno 1776*, s. 212–213.

⁵⁷ *Ibidem*, sygn. 75/VII, *Proiekt komputu wojska koronnego w iakowym być może y z wielu głów*, s. 140.

⁵⁸ ANK, AMCh, sygn. 1136, *Raport miesięczny od Regimentu Gwardyi Konnej Koronnej na koniec miesiąca kwietnia 1780 roku*, k. 13.

⁵⁹ AGAD, Tzw. ML, sygn. 92/VII, *Summariusz komputu y płacy Wojska Koronnego anno 1784*, s. 75.

⁶⁰ B PAU PAN, sygn. 175, *Etat wojska koronnego z 1785 r.*, s. 2.

kancelaria, adiutant i audytor, zakupywano książki regimentowe oraz opłacano plenipotentą regimentowego. Pułkownik Hoffman prosił króla o zwiększenie budżetu regimentu o 13 266 złotych polskich⁶¹, a więc zwrócił się o dofinansowanie nie tylko z przeznaczeniem na nieprzewidziane wydatki.

Warto porównać, jak RGKK prezentował się na tle innych jednostek konnych armii koronnej. Jeszcze w 1778 r. jako należący do regimentów dragońskich był największym spośród nich. I tak np. regimenty Buławy Wielkiej i Buławy Polnej liczyć miały po 257 żołnierzy. Tym samym przekładało się to na połowę niższe roczne budżety w stosunku do środków, jakimi dysponowali gwardziści⁶². Podobnie sytuacja wyglądała w kolejnych latach. Jednak, co interesujące, w przeciwieństwie do innych jednostek jazdy, które w wykazach przedsejmowych odnotowywały komplet żołnierzy, w RGKK na początku lat 80. występowały z tym problemy – np. przed sejmem w 1782 r. wykazano brak 103 ludzi, podczas gdy regimenty konne Buławy Polnej i Buławy Wielkiej mogły pochwalić się etatowymi 257 żołnierzami⁶³. Lepsza kondycja finansowa i prowadzony werbunek sprawiły, że od połowy lat 80. także i RGKK oscylował wokół wymaganej liczby głów⁶⁴.

UMUNDUROWANIE REGIMENTÓW GWARDII

Regimenty gwardii z racji pełnionej służby musiały również odznaczać się odpowiednim umundurowaniem. RGPK nosił pąsowe (jasnoczerwone) rajtroki z granatowymi wyłogami i złotymi guzikami. Mundur oficerski składał się z surdutu, kamizelki, kapelusza galowego z galonem i piórem, szpady z pendentem oraz szarfy. Oficerowi przysługiwały też dwie pary butów, dwie pary spodni, para trzewików, kamasze i płaszcz⁶⁵. W RGKK oficerski mundur paradny złożony był z białego koletu z czerwonymi wyłogami, tzw. superwesty, czyli czerwonej barwy koletu bez rękawów i rozcięć, białych spodni oraz czerwonego pióra przy kapeluszu. W codziennej służbie żołnierze nosili czerwone kolety z błękitnymi wyłogami i srebrnymi guzikami⁶⁶.

Regiment Gwardii Pieszej Koronnej otrzymał zgodnie z regulaminem płacy z 1776 r. 6 złotych polskich na zapłatę za wykonanie jednego kompletu munduru. Była to niewielka różnica w stosunku do regimentów liniowych, które dostawały 5 złotych polskich. Wyższa kwota wynikała z tego, że gwardziści stacjonowali w stołecznym mieście. Regiment sprowadził samo-

⁶¹ ANK, AMCh, sygn. 1136, *Expplikacja Hoffmana podle przeistoczenia regulaminu płacy dla Reymentu Gwardyi Konney Koronnej położona w 1789 roku*, k. 309–311.

⁶² AGAD, ZP, sygn. 112, *Stan Wojska Koronnego podług ostatniej lustracji w roku terażniejszym 1778, przed sejmem ekspediowanej*, [b.p.].

⁶³ B Oss., sygn. 11918/ III, *Stan Wojska na Sejm Walny Ordynaryjny Warszawski 1782 roku*, s. 45.

⁶⁴ ANK, AMCh, sygn. 1136, *Rapport miesięczny od sztabu i ośmiu chorągwiów J.K.M. Reymentu Gwardyi Konney Koronnej, na końcu miesiąca kwietnia 1786 r.*, k. 128; *ibidem*, *Rapport miesięczny od sztabu i ośmiu chorągwiów J.K.M. Reymentu Gwardyi Konney Koronnej iak się znajdować powinny na końcu miesiąca maia 1788 r.*, [b.p.].

⁶⁵ *Ibidem*, sygn. 1133, *Specyfikacja ekwipażu Imci Pana Chorążego Chądzyńskiego*, k. 43.

⁶⁶ Z. Żygulski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1976, s. 40; J. Czop, *Barwa wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Rzeszów: Libra, 2009, s. 10.

dzielnie materiały do wykonania mundurów, ale cech krawiecki nie chciał za taką cenę ich uszyć. Stąd w 1776 r. proszono króla o interwencję, aby władze cechu wpłynęły na krawców lub władza marszałkowska ustaliła cenę, by „z kwoty sukna od Rzeczypospolitej wyznaczonej Regimentowi mundury potrzebne robić”⁶⁷.

Jak wynika z akt regimentowych, RGPK korzystał z usług kilku warszawskich krawców⁶⁸, przy czym jeden odpowiadał za wykonanie mundurów dla jednej kompanii. Cech krawiecki miasta Nowej Warszawy odesłał np. w 1777 r. sześciu krawców, żądając za zrealizowaną pracę więcej niż 6 złotych polskich i tłumacząc, że szycie jest droższe „podług teraźniejszej mody”. Cech zwracał także uwagę, że dostarczone przez żołnierzy pół łokcia sukna nie wystarczało na wykonanie kompletnego munduru⁶⁹.

Niestety, brakuje informacji źródłowych na temat kwestii umundurowania regimentu w latach 80. XVIII w. i w czasie Sejmu Czteroletniego. Jedyna wzmianka pochodzi z sierpnia 1791 r., kiedy oficerowie pytali króla, dlaczego materiały na wykonanie mundurów dostarczane przez powołany na Sejmie Czteroletnim Komisariat Wojskowy były droższe niż dla regimentów liniowych, skoro RGPK zaliczano do jednostek piechoty. Płótna wszystkich gatunków i skóry kosztowały ich zdaniem więcej niż wcześniej i według ceny podanej przez Komisariat nie dało się ich dostać. Krawcy odmawiali wykonania zleceń, a oficerowie zostawali w tej sytuacji bezradni. Komisariat odpowiadał natomiast: „mając najlepszych ludzi jak polne regimienta więc na umundurowanie ich więcej też wychodzi z każdego gatunku potrzeb”⁷⁰.

Dodać należy, że prawdopodobnie jednostkę ominęła wymiana barwy mundurów, która zaszła w trakcie Sejmu Czteroletniego. Nie jest bowiem wykazywana w instrukcjach mundurowych obowiązujących od 1789 r. regimenty piechoty⁷¹.

W RGKK mundur był przewidziany dla żołnierza na trzy lata, a płaszcz – na sześć. Wymiana mundurów, jaką przeprowadzono w latach 1775–1777, miała oficerów kosztować do 3000 złotych polskich. Tymczasem jednostka posiadała kaduk Augusta III na kwotę 1000 złotych polskich rocznie, który powinien być sprawiedliwie dzielony między wszystkich oficerów. Do wypłacania funduszy zobowiązał się poprzedni szef Hieronim Lubomirski. Stąd oficerowie domagali się wypłacenia zaległych środków, argumentując, że ceny w stołecznym mieście wzrosły. Dopłata ze skarbu królewskiego miała wyrównać koszty poniesione w związku z no-

⁶⁷ ANK, AMCh, sygn. 1133, *Specyfikacja ekwipażu Imci Pana Chorążego Chądzyńskiego*, k. 43; *ibidem*, *Pismo do Najjaśniejszego króla jegomości Stanisława Augusta 18 miesiąca sierpnia 1777 roku*, k. 63 r.–63 v.

⁶⁸ Byli to zrzeszeni w cechu krawieckim: Kaczorowski mieszkający w karczmie starosty Klonowskiego, Sopltetsteifer, Dutke mieszkający za koszarami w kamienicy Luego, Schmit z ulicy Inflandzkiej, Leszewski mieszkający za klasztorem Franciszkanów i przed kościołem Panny Maryi, Schoenwald mieszkający na Nowym Mieście u piekarza przy pałacu księcia Woroneckiego, Gottlieb mieszkający za Koszarami Żoliborskimi w dworcu kwatermistrza RGPK, Bludau mieszkający na ulicy Pivnej w kamienicy Bielaszewskiego oraz Klimkiewicz. Zob. *ibidem*, *Specyfikacja krawców od Regimentu Gwardyi Pieszey Koronney Imci. Króla y Rzeczypospolitey anno 1777*, k. 65 r.–65 v.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, *Przyczyny czemu wiele sprawunków dla Gwardyi Pieszey Koronney rachowane są drożey iak w Komisariacie dla polnych regimientów*, k. 221 v.

⁷¹ Zob. np. Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, Familijny fond grafów Lanckorońskich, sygn. 2353, *Przepis ubioru dla sztabu i ober oficyerów Artyleryi i Piechoty w służbie i przed frontem*, s. 11–12; Czop, *op.cit.*, s. 11.

wym umundurowaniem⁷². Trudno odpowiedzieć na pytanie, czy oficerowie otrzymali zaległe pieniądze. Po wymianie mundurów w 1776 r. służyły one przez 10 lat. W 1786 r. zgodnie z rozkazem królewskim oficerowie mieli wymienić je na nowe. Niestety, ich zdaniem, nie posiadali na to środków, co wskazywałoby na problemy z wypłacaniem powyższego funduszu. Dodatkowo pułkownik Lettow zwracał królowi uwagę, że częste wymiany prowadziły „do ruiny” oficerów i podoficerów, a farbowanie na granatową barwę, jaką noszono w brygadach kawalerii narodowej, było tańsze niż na barwę krapotową, przeznaczoną dla RGKK. Z racji, że wielu gwardzystów nie miało ekwipażu konnego, tak istotnego w służbie kawaleryjskiej, prosił też o przedłużenie terminu zakupu nowego umundurowania aż o dwa lata, do 1 września 1788 r.⁷³ Brakuje informacji, kiedy zakończono wymianę mundurów.

Żołnierze RGKK nosili buty ze sztyłpami: „obuwie to nie tylko do musztry konnej przez lepszą ochronę nogi w szeregu jest użytecznym; nie tylko do pieszych parad i wart ozdobniejszym ale żołnierzowi wiele do ochrony botów ordynaryjnych pomocnym”. Z tego powodu pułkownik Hoffman stale potrzebował funduszu na ich zakup w kwocie 4 złotych polskich rocznie na jedną osobę⁷⁴.

Żołnierze RGKK stanowiący eskortę królewską starali się dbać o kompletność swojego umundurowania, na co wskazuje np. poczynione w 1784 r. zakontraktowanie u żydowskiego szmuklerza Szmula Jakubowicza przystawienia kilku tysięcy łokci pasamonów, czyli galonów, frędzli i taśm do mundurów i płaszczy. U Jakubowicza jednostka zamawiała również halsztuki i wstęgi harcapowe do letnich mundurów oraz szarfy dla oficerów. Z kolei namiotnik Szymon Berkowicz wykonywał cyfry królewskie. Pułkownik Hoffman, najwidoczniej zadowolony z pracy ich obu, prosił króla, aby „Ci dwaj rzemieślnicy Żydzi z potrzebną do tak znacznej roboty czeladzią, mogli być wyłączeni od powszechnego z Warszawy oddalenia, a zostawieni do dokończenia zakontraktowanych i rozpoczętych robót”⁷⁵.

Niestety, brakuje informacji źródłowych dotyczących umundurowania w okresie Sejmu Czteroletniego. Inaczej niż w przypadku regimentów pieszych w kawalerii narodowej utrzymano granatową barwę mundurów. Wydaje się, że nie uległa ona zmianie także w RGKK należącym do jazdy koronnej.

ZAKUPY KONI I OPIEKA NAD NIMI W REGIMENCIE GWARDII KONNEJ KORONNEJ

Regiment Gwardii Konnej Koronnej, aby móc pełnić służbę kawaleryjską, musiał być wyposażony w odpowiednią liczbę zdrowych koni. Tymczasem już w 1776 r. szef jednostki informował,

⁷² ANK, AMCh, sygn. 1135, *Memoriał oficerów Gwardyi Konney Koronnej*, [b.d.], k. 40 r.–40 v.

⁷³ *Ibidem*, *Nota do Jego królewskiej Mości Pana Miłościwego od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej d. d. 22 martii 1786*, k. 187–188.

⁷⁴ *Ibidem*, *Explicacja pułkownika Józefa Hoffmana podle przeistoczenia regulaminu płacy dla Reymentu Gwardyi Konney Koronnej położona w 1789 roku*, k. 309–311.

⁷⁵ *Ibidem*, *Nota do Jego Królewskiej Mości Pana Miłego od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej 2 maja 1784 roku*, k. 125 r.–125 v.

że większość koni nie nadawała się do celów wojskowych, i określił je jako „wyżywienia swego nie warte”. Średnio w siedmiu chorągwiach znajdowało się po 7 zwierząt zdatnych do wykorzystania przez żołnierzy. Jedynie na jedną chorągiew przypadało ich 6, co razem dawało liczbę 55 koni. Z tego wysłanych było 34 na remontę, czyli po zakup nowych koni, i paszę, czyli na pastwiska poza Warszawą, 7 było chorych, zatem do służby pozostawało zaledwie 14 zwierząt. Do tego doliczyć należy 34 konie prowiantowe i 2 do użytku profosa. Łącznie więc w RGKK znajdowało się 91 zwierząt⁷⁶.

Do czasu przejścia pod komendę hetmana wielkiego koronnego regiment starał się, na ile pozwalały mu na to środki, utrzymywać odpowiednią liczbę koni, pozbywając się w miarę możliwości tych niezdatnych do służby, a pozyskując zdrowe. W regulaminie płacy z 1775 r. fundusze na remontę zostały uchylone, więc jednostka nie mogła nabyć nowych koni „i tym to sposobem niszczała liczba codziennie”. Utrudniało to w oczywisty sposób wykonywanie codziennej służby. Dlatego też oficerowie zwracali uwagę na pilność nabycia zdrowych zwierząt, informując króla, że chciano pozostawić w regimencie 80 najlepszych z nich. W związku z ograniczeniami finansowymi narzuconymi przez regulamin płacy poza zakupem koni jednostka musiała zatroszczyć się o ich okucie, prowiantowe wozy z furmanami, na których dowożono siano, furaz i lekarstwa dla zwierząt. Kwota przeznaczona na furaz w miesiącach letnich wynosiła do 8 złotych polskich miesięcznie na konia, stąd oficerowie skarżyli się, że poprzedniej zimy, tj. na przełomie 1774 i 1775 r., utrzymanie tychże było bardzo drogie, przez co kapitanowie dokładali do niego z własnych środków. Warunki w kolejnych dwóch latach nie uległy poprawie, ponieważ ok. 1777 r. oficerowie ponownie domagali się dodatkowego funduszu z przeznaczeniem na zwierzęta, informując, że przyznane kwoty są zbyt niskie⁷⁷.

Trudna sytuacja utrzymywała się przez kolejne 10 lat. W 1788 r. pułkownik Hoffman pisał do Stanisława Augusta, że „dwanaście złotych na konia na prowincji ze względu na środki rozmaite jest dostatecznym opatrzeniem niż dwadzieścia i jeden w Warszawie”. Raportował, że w stołecznym mieście kapitanowie odpowiadający za gospodarkę chorągwaną uzależnieni są od dostawców, podczas gdy na prowincji za niższe ceny można nabyć furaz, siano czy słomę bezpośrednio z majątków dworskich: „słoma stała się dla regimentu wiele znaczącym artykułem, który na prowincji dla innych korpusów jazdy nic nie znaczy”. Pułkownika martwiły również wysokie koszty owsa, szczególnie drogiego na przednówku⁷⁸.

Przy likwidacji w racie wrześniowej 1789 r. wykazano brak 67 koni. Kapitanowie kwoty na furaz dla brakujących zwierząt, okucie i leczenie wyliczyli na 8877 złotych polskich. W racie marcowej 1790 r. brakowało już 74 koni, a wyliczenie kapitanów wynosiło 9805 złotych polskich⁷⁹.

Wyniknęła stąd potrzeba solidnej remonty. Fundusz przeznaczony na ten cel do 1788 r. pozwalał na zakup 48 zwierząt. Jak wyliczał pułkownik Hoffman, biorąc pod uwagę liczbę

⁷⁶ *Ibidem*, *Explikacja koni w Regimencie Gwardyi Konney Koronney*, k. 9.

⁷⁷ *Ibidem*, *Memoriał oficerów Gwardyi Pieszey Koronney*, [b.d.], k. 40 r.–40 v.

⁷⁸ *Ibidem*, *Kopia noty do Jego królewskiej mości Stanisława Augusta od Regimentu Gwardyi Konney Koronney 24 lutego 1788 roku*, k. 207–209.

⁷⁹ *Ibidem*, *Notata Hoffmana przy likwidacyi Regimentu Gwardyi Konney Koronney w racie marcowej 1790 roku*, k. 321.

żołnierzy w jednostce, koń powinien służyć przez dziewięć lat. W latach 1775–1788 RGKK trzykrotnie nabywał zwierzęta na Ukrainie, dając za jedno więcej, niż wynikałoby z funduszu – „na sześć koni wyznaczony na pięć dany być musi”⁸⁰. Cena, jaką za konia według budżetu remontowego jednostka była w stanie zapłacić, wynosiła bowiem 20 złotych polskich. Pułkownik w piśmie do króla z 8 stycznia 1791 r. zaznaczał, że „regiment używał wszelkich środków, aby mógł zbliżyć opłatę konia ku tej cenie. Lecz doświadcza [że] koni za tę cenę żadną miarą mieć nie może”. Do tej pory kupowano zwierzęta powyżej 20 złotych polskich, często ich koszt oscylował wokół 30 złotych polskich, a koni trębaczy – z racji, że musiały być maści siwej – nawet w okolicy 40 złotych polskich. Starano się więc zmniejszać liczbę zwierząt, pozbywając się tych mniej zdatnych do służby, i w ten sposób gromadzić oszczędności⁸¹.

Po zakup koni w 1790 r. wysłany został kapitan Stanisław Kosmowski. Zwierzęta skupował za Dnieprem po rosyjskiej stronie Ukrainy, na co posiadał paszport wydany przez księcia Grigorija Potiomkina. W drodze powrotnej zatrzymano go na granicy z Rzeczpospolitą, ponieważ zakupił większą liczbę koni, niż miał wpisaną w paszporcie. W tej sytuacji bezradny pułkownik Hoffman prosił o interwencję Stanisława Augusta⁸². Nie wiadomo, jak długo oficer przebywał w Rosji i czy zwierzęta dotarły do Warszawy. Kolejna informacja o zakupie koni pochodzi bowiem z 6 maja 1791 r., kiedy remonta w liczbie 104 sztuk stanęła w koszarach Mirowskich. Niestety, nie można odpowiedzieć na pytanie, czy były to zwierzęta zakupione w poprzednim roku w Rosji. Po dotarciu do Warszawy zostały one rozdzielone po 13 sztuk na kompanię. Nie prezentowały się najlepiej, co zauważał sam pułkownik: „gatunek koni jest dogodny zamiarowi regimentu, lecz większa ich część jest dziś bardzo w lichym i nędznym stanie”⁸³.

Regiment Gwardii Konnej Koronnej uzyskał również pozwolenie królewskie, aby część należących do niego zwierząt mogła zimować we Włodzimierzu i starostwie włodzimierskim z racji wysokich cen furazu w Warszawie. Pułkownik Hoffman prosił króla o interwencję w Komisji Wojskowej, aby ta nie dokonała w tym miejscu lokacji innych jednostek armii koronnej⁸⁴.

W RGKK służyli żołnierze, których zadaniem była opieka nad końmi. Etat jednostki przewidywał służbę berajtera, czyli ujeżdżacza. Znany nam jest Jan Wappler, o którym opinia lustratora mówiła, że „zna swoją funkcję”. Na służbie znajdował się także konował, który zajmować się miał leczeniem zwierząt. Zachowała się wzmianka o pochodzącym ze Lwowa Macieju Kwiatkowskim, o którym napisano, że „z praktyki kuruje”⁸⁵.

⁸⁰ *Ibidem*, Kopia noty do Jego królewskiej mości Stanisława Augusta od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej 24 lutego 1788 roku, k. 207–209.

⁸¹ *Ibidem*, Nota do Jego Królewskiej Mości Pana od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej d.d. 8 stycznia 1791 roku, k. 315–317 v.

⁸² AGAD, Militaria z Jabłonny, sygn. 8, Nota do jego królewskiej Mości od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej 21 lipca 1790 roku, k. 53.

⁸³ ANK, AMCh, sygn. 1135, Raport Hoffmana do Jego Królewskiej Mości od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej 6 maja 1791 roku, k. 335.

⁸⁴ *Ibidem*, Nota Jego Królewskiej Mości Pana od Regimentu Gwardyi Konney Koronnej, k. 291.

⁸⁵ *Ibidem*, sygn. 1136, Konduittlista od sztabu i 8 kompanii Regimentu Gwardyi Konney Koronnej w miesiącu wrześniu 1787 r., k. 161–162 v.

5. Zygmunt Vogel, *Widok koszar Ujazdowskich Gwardii Pieszej Litewskiej od strony Łazienek*, 1789, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.11275 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *View of the Ujazdowskie Barracks of the Lithuanian Foot Guards Seen from Łazienki*, 1789, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11275 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

6. Zygmunt Vogel, *Widok koszar Ujazdowskich od strony wjazdu*, 1789, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys. Pol.11274 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *View of the Ujazdowskie Barracks from the Entrance*, 1789, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11274 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

UZBROJENIE GWARDZISTÓW

Niewiele informacji można znaleźć na temat stanu uzbrojenia i wyposażenia w amunicję gwardzistów. Stan amunicji w 1778 r. dla RGPK wynosił 12 741 szarf ładunków, 6488 pieszych ładunków, 38 339 kul lanych i 104 funty prochu⁸⁶.

Zgodnie z ordynansem królewskim RGPK w 1785 r. 720 sztuk starej broni oddał do arsenału warszawskiego, otrzymując rewers generała artylerii koronnej Alojzego Fryderyka Brühla. Druga połowa, wynosząca po 30 sztuk na kompanię, została w użyciu „dla oszczędzenia nowej broni, która w nieco słabszym gatunku”. Broń „starą” przeznaczono do szkolenia strzeleckiego rekrutów, dla komend wysyłanych na tradycję⁸⁷ i po werbunek oraz dla nadkompletowych oficerów utrzymywanych z pieniędzy komendantów⁸⁸.

Regimenty potrzebowały także prochu do prowadzenia ognia i do ładunków ślepych używanych w trakcie musztry. Wydaje się, że towar nabywano głównie od żydowskich dostawców. Tak np. liwerant Geczeli Salomonowicz z Kielc miał 26 kwietnia 1780 r. dostarczyć do jednostki 12 centarów, czyli ok. 544 kg prochu „podług próby przez niego okazanej”. Cena jednego cetnara wynosiła 10 czerwonych złotych⁸⁹.

LOKACJA REGIMENTÓW GWARDII

Oba regimenty ulokowane zostały w Warszawie. Żołnierze pełnili służbę w odwachu na Zamku Królewskim, salach zamkowych, pałacu u prymasa Michała Poniatowskiego, marszałka Rady Nieustającej, archiwum Departamentu Wojskowego i mennicy królewskiej. Pilnowali również porządku na warszawskich ulicach⁹⁰. W razie konieczności stanowili także straż dla przybywających do Warszawy postów, jak np. w 1777 r., kiedy żołnierze RGPK formowali ochronę posta tureckiego⁹¹. Gwardziści brali też udział w uroczystościach kościelnych, takich jak rezurekcja wielkanocna czy procesja w święto Bożego Ciała⁹².

⁸⁶ *Ibidem*, Stan amunicji Regimentu Gwardyi Pieszej Koronnej od dnia 17 Novembris 1778 roku, k. 103.

⁸⁷ W prawie staropolskim istniały dwie formy egzekucji wyroków sądowych: z nieruchomości (w stosunku do posesjonatów) oraz osobista (wobec szlachty gołoty). Żołnierze zabezpieczali wykonanie wyroków sądowych związanych z egzekucjami z nieruchomości, co nazywano tradycją lub tradowaniem. Na temat uregulowań prawnych wychodzenia żołnierzy na tradycję w okresie stanisławowskim zob. Ł. Cholewiński, *Problem udzielania pomocy wojskowej podczas „egzekucji z nieruchomości” w obradach sejmowych doby stanisławowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 72, 2020, z. 1, s. 173–186.

⁸⁸ ANK, AMCh, sygn. 1133, *Raport pułkownika Hiża z 22 kwietnia 1789 roku*, k. 637.

⁸⁹ *Ibidem*, sygn. 1136, *Nota jak wiele Regiment Gwardyi Pieszej Koronnej na ten rok ładunków bez kul do musztry lub do nabijania broni ładunków z kulami potrzebuje w Warszawie dnia 3 marca 1780 roku*, k. 183.

⁹⁰ Wykaz z 1787 r. podaje, że RGPK pełnił patrole m.in. na ulicach: Długiej, Miodowej, Podwale, Kapitulnej, Wąskiej, Nowomiejskiej, Krzywkólniej, a RGKK – na ulicach: Chłodnej, Wroniej, Ogrodowej, Elektoralnej, Krochmalnej, zob. *ibidem*, sygn. 1222, *Tabella ulic w rezydencyonalnym mieście Jego Królewskiej Mości Warszawie w których patrole odbywać się maia, 12 augustii 1787 roku*, k. 9.

⁹¹ *Ibidem*, sygn. 1134, *Extrakt ludzi codziennie w powinności znajdujących się w grudniu 1777 roku*, k. 7 v.

⁹² W skład parady w trakcie święta Bożego Ciała w 1787 r. wchodził płk F. Hiż, mjr E. Keyserling, 6 kapitanów, 9 poruczników, 12 chorążych, 3 podchorążych, regimentsdobosz, 8 oboistów, 13 podoficerów, 3 fajfrów, 24 doboszy, 112 grenadierów, 488 muszkietierów, łącznie 741 żołnierzy. Zob. *ibidem*, *Skład parady Bożego Ciała anno 1787 roku*, k. 125.

7. Zygmunt Vogel, *Koszary Artylerii Koronnej*, II, po 1788, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.11268 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *Barracks of the Crown Artillery*, II, after 1788, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11268 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

8. Zygmunt Vogel, *Koszary Artylerii Koronnej*, I, po 1788, Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. Rys.Pol.11267 MNW. Fot. © Ligier Piotr / Muzeum Narodowe w Warszawie / Zygmunt Vogel, *Barracks of the Crown Artillery*, I, after 1788, National Museum in Warsaw, inv. no. Rys.Pol.11267 MNW. Photo © Ligier Piotr / National Museum in Warsaw

Szczególnym rodzajem była wspomniana wyżej służba w otoczeniu Stanisława Augusta. Należała do niej warta w salach zamkowych. Ten rodzaj służby angażował znaczne siły, stąd w 1784 r. pułkownik Hoffman proponował powiększenie wart na Zamku wystawianych przez RGKK, które przy 24 szeregowych nie były wystarczające, ale mogłyby zostać rozbudowane w przypadku większej liczby szeregowych w jednostce⁹³. Żołnierze RGKK służyli także w Łazienkach, gdzie np. w 1779 r. warta składała się z kapitana, porucznika, 2 kaprali i 24 szeregowych. Pełnili tam swoje obowiązki głównie w okresach letnich, kiedy król odpoczywał od zgiełku miasta⁹⁴. Prestiżowy rodzaj służby stanowiło również eskortowanie Stanisława Augusta, gdy ten przemieszczał się po Warszawie i okolicy.

ZAKOŃCZENIE

W tym miejscu zakończyć należy cz. 1 tekstu. Analiza źródłowa pozwoliła na przedstawienie kolejnych zmian etatowych w jednostkach. Istotne było także omówienie zmian kadrowych zachodzących w regimentach. Jak wynika z przeprowadzonych badań, najwyższe stanowiska sprawowali krewni króla Stanisława Augusta. Dostrzec można również, że rodziny takie jak Hiżowie związane były więcej niż jedną osobą z gwardią.

W tekście omówiono też kwestie dotyczące zaopatrzenia w broń, proch czy amunicję. Niestety, mały zasób źródeł nie pozwolił na szersze omówienie tego problemu badawczego. Pokazano natomiast, jak znacznym obciążeniem dla RGKK było utrzymanie koni i koszty zakupu furazu w stołecznym mieście. Równie dużych wydatków w przypadku obu regimentów wymagało nabycie mundurów czy oporządzenia.

W tej części zaprezentowano także rodzaj zadań pełnionych na Zamku Królewskim i w najważniejszych urzędach Rzeczypospolitej. Starano się pokazać, że służba gwardzisty mimo iż prestiżowa na co dzień niewiele różniła się od służby żołnierzy innych formacji, szczególnie w sytuacjach, gdy musiał się on mierzyć z problemami finansowymi jednostki.

⁹³ *Ibidem*, sygn. 1135, płk J. Hoffman do Stanisława Augusta 12 XII 1784 r., k. 127 r.–127 v.

⁹⁴ *Ibidem*, sygn. 1222, *Wykaz miesięcznych culagów dla wart i eskorty przy boku J.K.M w Łazienkach stojący od dnia 25 czerwca 1779 roku*, k. 1 v.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Główne Akt Dawnych

Militaria z Jabłonny, sygn. 8.

Metryka Koronna, sygn. 94.

Tak zwana Metryka Litewska, sygn. 75/VII, 76/VII, 92/VII, 147/IX.

Zbiór Popielów, sygn. 112.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Archiwum Młynowskie Chodkiewiczów, sygn. 1222, 1133–1136.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Powinności y Władza Departamentow w Radzie przy Boku Naszym Nieustającej, oraz tłumaczenie obojętności Prawa 1775. Ustawy teyże Rady, w: *Konstytucye Seymu Ordynaryinego Warszawskiego Roku MDCCCLXXVI*, Warszawa 1776.

OPRACOWANIA

Bąk M., *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 1: Teoria*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 2, red. Z. Hundert, Oświęcim: Napoleon V, 2013, s. 213–244.

Bąk M., *Reformy wojska Rzeczypospolitej w latach 1775–1776. Część 2: Rok funkcjonowania i upadek nowego systemu władzy wojskowej*, w: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 3, red. Z. Hundert, K. Żojdź, J.J. Sowa, Oświęcim: Napoleon V, 2014, s. 143–170.

Cholewiński Ł., *Dywizja Wielkopolska w latach 1775–1794*, Częstochowa 2019 (praca doktorska, mps).

Cholewiński Ł., *Problem udzielania pomocy wojskowej podczas „egzekucji z nieruchomości” w obradach sejmowych doby stanisławowskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 72, 2020, z. 1, s. 173–186.

Ciesielski T., *Armia koronna w czasach Augusta III*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.

Ciesielski T., *Struktura narodowościowa kadry oficerskiej autoramentu cudzoziemskiego armii koronnej w latach 1717–1763 (prolegomena)*, w: *Rzeczpospolita państwem wielu narodowości i wyznań. XVI–XVIII wiek*, red. T. Ciesielski, A. Filipczak-Kocur, Warszawa–Opole: Wydawnictwo DiG, 2008, s. 541–559.

Czop J., *Barwa wojska Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVIII wieku*, Rzeszów: Libra, 2009.

Górski K., *Historia jazdy polskiej*, Kraków: Nakładem Spółki Wydawniczej Polskiej, 1894.

Górski K., *Historia piechoty polskiej*, Kraków: Nakładem Spółki Wydawniczej Polskiej, 1893.

Konopczyński W., *Czartoryski Aleksander August (1697–1782)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1938, s. 272–275.

Lech M.J., *Regimenty gwardii w Warszawie 1717–1764*, „Rocznik Warszawski”, t. 3, 1962, s. 108–123.

Ratajczyk L., *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788–1792*, Warszawa: Wydawnictwo MON, 1975.

Rostworowski E., *Sprawa aukcji wojska na tle sytuacji politycznej przed Sejmem Czteroletnim*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1957.

Siciński M., *Reorganizacja jazdy narodowej w pierwszych latach działalności Departamentu Wojskowego Rady Nieustającej 1775–1778 (utworzenie brygad kawalerii narodowej)*, „Muzealnictwo Wojskowe”, t. 8, 2005, s. 248–271.

Tokarz W., *Insurekcja warszawska (17 i 18 kwietnia 1794 r.)*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1934.

Wiśniewski A.T., *Gwardia Królewska w Powstaniu Kościuszkowskim 1794*, „Kultura i Historia”, 2019 (1), nr 35, s. 60–73.

Żygulski jun. Z., Wielecki H., *Polski mundur wojskowy*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1988.

Dr Łukasz Cholewiński, absolwent Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. W 2019 r. na Uniwersytecie Humanistyczno-Przyrodniczym im. Jana Długosza w Częstochowie obronił rozprawę doktorską *Dywizja Wielkopolska w latach 1775–1794*. Zainteresowania badawcze: armia koronna w latach panowania Stanisława Augusta – życie codzienne żołnierzy, służba medyczna oraz stosunki magistratów miejskich, komisji cywilno-wojskowych i mieszkańców z garnizonami wojskowymi.

